

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
НПУ імені М.П.Драгоманова

ПСИХОЛОГІЧНІ
НАУКИ

Серія 12
Випуск 10 (34)

КИЇВ – 2006

11. *Виногородський А. М.* Розвиток особистісної рефлексії підлітків (на матеріал сприйняття музики): Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / НПУ ім. М. П Драгоманова. – К., 1999. – 232 с.
12. *Гуткина Н. И.* Личностная рефлексия в подростковом возрасте: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – М., 1983. – 24 с.
13. *Зверева І. Д., Коваль Л. Г., Фролов П. Д.* Діагностика моральної вихованості школярів: метод. посібник. – К.: ІСДО, 1995. – 156 с.
14. *Кобляков В. П.* Этическое сознание. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1979. – 223 с.
15. *Кон И. С.* Психология ранней юности: книга для учителя. М.: Просвещение, 1989. - С.10-17.
16. *Махова М. Ю.* Возрастные особенности рефлексивных механизмов нравственного сознания школьников. - Автореф. дисс...канд. психол. наук:19.00.07. – Л., 1991. -19с.
17. *Психология подростка.* / Под ред. А. А. Реана. СПб «Прайм-Еврознаю», 2003. - 432 с.
18. *Райс Ф.* Психология подросткового и юношеского возраста. 8-е межд. Издание: СПб: Питер, 2001.- 656 с.
19. *Реммидт Х.* Подростковый и юношеский возраст. Проблемы становления личности / Пер. с нем. – М.: Мир, 1994.-320 с.
20. *Формирование личности в переходный период: от подросткового к юношескому возрасту*/Подред И. В. Дубровиной. –М.: Педагогика, 1987. – 368 с.

В статье рассматриваются условия и механизмы активизации процесса либерализации моральных ценностей подростка. Автор также представляет основной методический арсенал экспериментального изучения главных аспектов процесса либерализации.

Статтю подано до друку 20.02.2006.

©2006 р.

Ю. М. Кашпур (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОСЕСУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В ПІДЛІТКОВО-ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства активно продовжують змінюватися та ускладнюються різні соціальні диспозиції, в тому числі й ті, що стосуються психосексуального розвитку. У зарубіжних країнах такі зміни відбувалися ще в 60-і роки минулого століття, зокрема під час сексуальної революції. Однак у цих країнах інтерес до означеного питання існував і раніше, тому відповідні наукові дослідження проводилися постійно. В нашій же країні такі тенденції стали відчутними тільки з кінця 80-их років, при цьому вони носили лише описовий характер та вчені постійно апелювали до доробок зарубіжних досліджень. Важливо відзначити, що не враховувалось те, що в інших країнах склалися характерні для них особливості розвитку суспільної свідомості: значно виражена класова розгалуженість населення, існує панування канонів сексизму, расизму, іншої системи освіти та ін. Це, певним чином, спровокувало появу досить унікальної ситуації для розвитку означеної тематики на науковому терені вітчизняного простору. Оскільки люди перебували досить довгий час в інформаційному вакуумі, то це все ж таки не визначало відсутності сексуального життя.

Треба відзначити, що змістовний контекст поняття «сексуальність» був досить викривлений. Як наслідок впливу вище означеного інформаційного вакууму, на сьогодні діють «подвійні стандарти», які передаються від минулого до сучасного покоління молоді, що продовжують дезадаптувати особистість в процесі її включення в сучасний соціальний

простір. До того ж у навчально-виховному процесі основної школи відсутній предмет статевого виховання. У зв'язку з цим у нашій державі, порівняно з європейськими, серед неповнолітніх вищий рівень вагітності та широко розповсюджена дезінформація про ВІЧ.

Розвиток поняття сексуальної самосвідомості як центрального психічного утворення перехідного віку в психологічній науці інтерпретується досить узагальнено, і не спирається на конкретні експериментальні дослідження. На сьогодні вітчизняна вікова психологія вже оволоділа необхідною науковою інформацією, але не має виважених, ґрунтовно перевірених концепцій психосексуального розвитку юнацтва, в яких враховувалися б особливості української ментальності особистості та її перцептивно-емоційні властивості на всіх вікових етапах психосексуального розвитку.

Спираючись на все вище зазначене, окреслюється мета нашої статті наступним чином: виділити психологічні особливості психосексуального розвитку особистості на різних етапах онтогенезу, приймаючи до уваги провідні теоретичні моделі зарубіжних та вітчизняних вчених. Виходячи з поставленої мети визначальними є такі завдання: а) проаналізувати окремі моделі психосексуального розвитку з позицій провідних наукових концепцій; б) визначити основні психологічні особливості психосексуального розвитку особистості, ставлячи акцент на її статево-рольовій соціалізації у підлітково-юнацького віці.

В психології для визначення поняття «психосексуальний розвиток» склалося декілька альтернативних традицій. Так, І.С. Кон в обґрунтуванні цього поняття спирається на три основні концепції [6]. Порівняно з ним більшість як зарубіжних, так і вітчизняних вчених (Т.Говорун, С.Діденко, О.Кікінежді, Д.Ісаєв, В.Каган, А.Кочарян) наголошують на п'ятьох підходах у вивченні психосексуального розвитку: біопсихологічна концепція інстинктів, психодинамічна концепція, концепція обумовлювання та соціального наочіння, концепція самокатегоризації або когнітивного розвитку, концепція психосоціального розвитку [2], [4], [8].

Біопсихологічна концепція інстинктів базується на тому положенні, що наявність у індивіда статевих органів, та їх здатність до розмноження, веде до виникнення конкретного бажання, пов'язаного з реалізацією інстинкту продовження роду. Під час сексуальної активності відбувається тимчасове задоволення бажання, яке згодом виникає знову. Така концепція отримала багато критичних зауважень, оскільки, на думку опонентів, вона більшою мірою вказує на «природність», або на «неприродність» певної сексуальної поведінки. У зв'язку з цим, на думку Г.Келлі, напрошується до утвердження певний факт, що таку поведінку як: гомосексуальна активність, онанізм, і, навіть, гетеросексуальний статевий акт, що не спрямований на запліднення, необхідно кваліфікувати як «неприродну» [4].

Психодинамічна теорія базується на психоаналізі, ставлячи акцент на концепції про існування лібідо, статевого прагнення, яке є складовою частиною психіки людини певної статі. Лібідо в процесі розвитку локалізується в різних частинах тіла, які продукують сексуальне задоволення, та в ерогенних зонах і, остаточно – в області статевих органів. На кожній із стадій розвитку, встановлених З.Фрейдом, ерогенні зони є фокусом бажань дитини. В межах психодинамічної концепції вважається, що в процесі локалізації лібідо, можуть відбуватися різноманітні викривлення. Так, «якщо на шляху будь-яким проявам статевого потягу виникають перепони, дитина застряє на тій чи іншій стадії або повертається до більш ранніх стадій розвитку, набуваючи невротичних ознак» [1, с. 30].

Концепція обумовлювання та соціального наочіння базується на процесі постійного спостереження за оточуючими та ідентифікацією з ними. Так, Т.А. Репіна вважає що, через процеси генералізації (перенесення специфічних реакцій, придбаних шляхом наочіння, на інші ситуації та переживання) та дискримінації (усунення реакції на один стимул, але збереження реакції на інші стимули) відбувається моделювання дитиною власної сексуальної поведінки. В межах цієї концепції вирішального значення надається механізмам психічного підкріплення: значущі дорослі заохочують хлопців до маскулітної, а дівчат – фемінітної поведінки і застерігають від поведінкових проявів, що характерні для представників протилежної статі. Відмічається що, «соціальні біхевіористи, на відміну від класичної

упевненість в її незворотності. Надалі засобом таких особистісних якостей дитини, як імпульсивність, довірливість, зацікавленість та наслідуваність дорослих в іграх з однолітками, правила яких вимагають виконання визначених статевих ролей, формується стереотип статево-рольової поведінки дитини, який найбільш відповідає її психофізіологічним особливостям та ідеалам мікросоціального середовища. Лише потім особистість дитини трансформується в своєму розвитку на етап формування психосексуальних орієнтацій [2]. При цьому Т. В. Говорун вважає, що на зміну аутоеротизму або нарцисизму дитини приходить спрямованість сексуальних інтересів на інших людей, особливо на протилежну стать [1].

Підлітковий та юнацький вік характеризується зростанням здібностей до абстрактного мислення та, як наслідок, розвитком в особистості цих вікових періодів еротичних почуттів і експериментуванням в процесі побудови нею сексуальної поведінки, виявляючи при цьому індивідуальні сексуальні вподобання та орієнтацію. Закономірним в період дорослішання є нерівномірний розвиток різних сфер психіки та незадоволеність особистості своїм реальним статусом. Водночас факт дозрівання геніталій, як вважають підлітки та юнаки, дає їм можливість ідентифікуватися зі статусом дорослого [6].

На думку Г. Крайга, цю вікову групу можна назвати маргіальною. Вона знаходиться між різними існуючими в суспільстві субкультурами або на периферії домінантної, зазвичай проявляючи потребу в конформності [7]. На основі вже існуючих соціальних диспозицій у підлітків та юнаків відбувається перебудова власних установок, в тому числі, по відношенню до свого становища в сім'ї. Якщо підліток не досягає взаємного розуміння в родині, у нього поряд із загостренням рефлексії та почуттям особистісної гідності, виникає почуття самотності, підсилюється потреба у розумінні його переживань, товариській співчутності, прийнятті його однолітками. Внаслідок цього, потребу в обміні емоціями та інформацією, він прагне реалізовувати в групі однолітків. Такі групи можуть бути стихійними та, що набагато важливіше, спеціально організованими, в яких керівник виступає в ролі старшого товариша. Однак і в перших і других формуються свої статево-рольові ідеали. Такі установки можуть бути гіпертрофованими, але досить впливовими. Адже констатовано: мало хто з підлітків погодиться вдягнути те, що не носять його однолітки. У такій і подібних ситуаціях підлітки розвиваються в умовах «вужького коридору» «нормальності», а найменше відхилення від цієї норми веде до виникнення почуття недосконалості. Підлітки щодо прийняття своєї зовнішності стають досить нетерпимими. До того ж ЗМІ роблять свій внесок в розуміння фізичного образу Я, пропагуючи стереотипні образи привабливої, комунікабельної молоді, яка без перешкод вирішує проблеми з вуграми, незграбністю та вагою. Тиск сім'ї, яка притримується такої ж думки про статуру й привабливість, може погіршити ситуацію. Так, батько, який постійно нагадує доньці про те, що вона набрала декілька лишніх кілограмів, може посилити розвиток її негативної Я-концепції, а це досить її дратує [5].

Як зазначає М. Кле, підлітки відчувають специфічну тривогу, пов'язану з розвитком геніталій, який носить статусний характер. Установлено, що хлопчики більш стурбовані такими питаннями і активно вдаються до їх обговорення та порівняння статевих органів з однолітками. Дівчат порівняно менше хвилює фізична досконалість останніх. Натомість вони більше занепокоєні розміром грудей. У зв'язку з цим і перші, і другі вдаються до реконструювання власного тіла [1], [5].

Зацікавленість сексуальною поведінкою, яка може збагачуватися на основі спостереження досвіду значущих інших, підлітки концентрують на сексуальних фантазіях, еротичних мріях та сновидіннях (які вирізняються яскравістю!), що є важливими креативними можливостями психосексуального розвитку. Як доводить М. Кле, вони можуть фантазувати під час занять мастурбацією та уявляти конкретного чи нереального партнера. При цьому акцент ставиться не на якості образу, якість якого зазвичай посилюється новизною почуттів, а на тому факті, що його характеристики допомагають визначити характер їх сексуальних уподобань. У подальшому саме ці факти часто стають фундаментом

для побудови сценаріїв власне сексуальної активності [1], [5]. Втім вчений відмічає, що умовнорефлекторне закріплення мастурбаторних фантазій може створити нереалістичний еталон, який не збігатиметься з реалістичним образом, котрий викликатиме ряд розчарувань і труднощів у сексуальних взаєминах [5].

Найбільш розповсюдженою формою сексуальної активності, як стверджує А.Кінсі, в підлітково-юнацькому віці є мастурбація. Цей вчений визначив, що остання має місце в репертуарі сексуальної активності в 93% чоловіків та 62% жінок. Підліткова мастурбація, переважно, слугує засобом розрядки і зняттям статевого напруження. Крім того вона підкріплюється психологічними чинниками: розповідями однолітків, бажанням перевірити власну потенцію та отриманням задоволення [11].

Оскільки мастурбація, особливо серед хлопців, не є темою серйозного обговорення серед однолітків, а, навпаки, предметом іронії та жаргонних висловів, то це приводить підлітків та юнаків до сумнівів про цінність вольових якостей власної особистості, знижує самоповагу та спонукає рефлексувати труднощі у навчанні та спілкуванні як наслідки свого «пороку». Як зазначає Т.В.Говорун, «шкідлива не розрядка статевого напруження, а переживання пов'язані з нею, - психологічний конфлікт з самим собою, муки сумління, почуття відрази до себе» [1, с.45].

Показником норми психосексуального розвитку, який, як зазначалося раніше, носить соціальний характер, є залицяння. Але їх наявність вказує не стільки на статево зрілість, скільки на соціальні диспозиції підлітково-юнацьких вікових груп – розширення кола спільних інтимних інтересів з однолітками [6]. У процесі спільних взаємодій з потенційними сексуальними партнерами підлітки та юнаки засвоюють етикет інтимного спілкування часто шляхом петингу, що дозволяє урізноманітнити техніку поведінки, посилити лібідо і поглибити сексуальну саморефлексію [1].

Ускладнення в сексуальне життя приносить перший коїтальний досвід, а разом з цим і новий рівень психосексуального розвитку. Молоді люди нерідко вважають, що їхні друзі мають більший сексуальний досвід, і тому сам процес першого злягання носить немов би екзаменаційний характер. Недосвідчені підлітки та юнаки можуть бути стривожені можливими невдачами (відсутністю ерекції, передчасною сякуляцією), незвичними запахами тіла та виділеннями геніталій, які іноді сприймаються як «бруд» і т.п. З часом майже кожен з них знаходить партнера для отримання першого сексуального досвіду, особливості переживання якого є досить індивідуальними, котрі дуже складно узагальнити. С.Діденко зазначає, що навіть після вдалого статевого акту юнаки можуть, або комплексувати, або активно шукати повторної близькості, а дівчата з-за тривожності щодо вагітності, остраху бути покинутою та отримати фізичну травму (дефлорацію) переживають дискомфортні почуття. Після таких переживань вони можуть тимчасово припинити сексуальну активність [2], [4], [6]. Важливо відмітити, що вплив різноманітних соціальних факторів докільця на молоду людину, привів до констатування таких несприятливих фактів як: зниження віку проституції (на дорогах «торгують» собою 12-13 річні діти), поява сексуальної експлуатації, часті зміни партнерів за умови моральної незрілості.

Ще одним видом сексуального досвіду є гомогендерна активність. Як вважають Дж.Келлі, І.Кон, А.Кінсі та ін., при відсутності гомосексуальної орієнтації остання носить експериментальний характер, викликаний змінами статевих органів. Так, А.Келлі вказує на те, що з переходом до юнацького віку така активність скорочується серед дівчат і частішає серед хлопців. Психологічні чинники такого розходження не встановлені [4].

У юнацькому віці з'являється тенденція до більш тривалих моногамних зв'язків з намаганням здобути більший сексуальний досвід за рахунок повторних сексуальних контактів. Молоді люди, реалізуючи образ привабливого реального Я, орієнтуються на атрибути субкультури дорослої спільноти: косметику, модний одяг, аксесуари, відпочинок, звабливу статуру, жести, сленг та ін. Актуалізуються відповідальність та уміння досягати

взаєморозуміння з партнерами і з'являється потреба в утримуванні парних союзів. У випадку особистісної незрілості молодих людей, як стверджує

Т.В. Говорун, сексуальна активність часто має характер наслідування, гонитви за рекордами у зміні партнерів, частоті та тривалості злягання [1].

Підеумовуючи особливості психосексуального розвитку підлітків та юнаків на засадах різних психологічних теорій, визначимо наступне:

По-перше, реалізація завдань психосексуального розвитку на попередніх етапах дитинства є основою для такого розвитку на наступних етапах.

По-друге, для зростаючої особистості характерним виявляється статеве прагнення, яке має специфічні прояви на різних вікових етапах онтогенезу, зокрема у підлітково-юнацькому віці воно досягає рівня осмисленого сприймання та переживання і зумовлює особистість цього віку до статево-рольових виборів представників протилежної статі.

По-третє, на основі оцінювання дорослими статево-рольової поведінки особистості періоду дорослішання відбувається усвідомлення статевої приналежності та ідентифікація з представниками певної статі.

По-четверте, залежно від того наскільки такі складові як гендерна ідентифікація, сексуальна орієнтація та дружньо-партнерські взаємини психосексуальності підлітків та юнаків інтегруються у структурі їх самосвідомості, настільки повноцінним буде особистісний, а також психосексуальний розвиток особистості на подальших етапах онтогенезу.

Література

1. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384 с.
2. Діденко С.В. Психологія сексуальності та сексуальних стосунків: Навчальний посібник. – К.: Арістей, 2003. – 312 с.
3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М.: Прогресс, 1996. – 336 с.
4. Келлі Г. Основы современной сексологии. – СПб.: Питер, 2001. – 896 с.
5. Кле М. Психология подростка: (Психосексуальное развитие) / Пер. с фр. – М.: Педагогика, 1991. – Пер. изд.: Бельгия, 1986. – 176 с.
6. Кон І.С. Вступ до сексології: Пер. з рос. / П.Л.Пироженко. – К.: Либідь, 1991. – 304 с.
7. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. – 9-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 940 с.
8. Ретина Т.А. Проблема половой социализации детей. – М.: Издательство московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во. НПО «МОДЭК», 2004. – 288 с.
9. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности; Пер. с нем. – Минск: БелСЭ, 1990. – 166 с.
10. Mussen P.H. Early sex-role development. Handbook of socialization theory and research. Chicago, 1969. P. 700-736.
11. Kinsey A.S. Pomeroy W.B., Martin C.E., Gebhart P.H. Sexual behavior in the human female. – Philadelphia: Saunders, 1953. – 842 p.

В статтє аналізуються научні підходи психологів к проблемє психосексуального розвитку в подростково-юношеском возрастє. Акцент поставлен на психофизиологических, эмоциональных и личностных проявлениях сексуальности в период взрослости.

Статтю подано до друку 01.03.2006.